

KULTUURIMÄLESTISTE KAITSEST

Nõukogudemaal on alati osutatud suurt tähelepanu ajaloo- ja kultuurimälestiste kaitsele. Kohe pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni võeti V. I. Lenini algatusel tarvitusele abinõud mälestiste arvelevõtmiseks, kaitseks ja kasutamiseks töötajate patriootilisel, hariduslikul ning esteetilisel kasvatamisel. Hiljem on mälestiste kaitset korraldatud mitme vabariiklike ja kohalike nõukogude seadusandlusega. NSV Liidu Ülemnõukogu üheksanda koosseisu viiendal istungjärgul 1976. aasta oktoobris võeti vastu seadus «Ajaloo- ja kultuurimälestiste kaitsest ja kasutamisest», mis jõustus käesoleva aasta 1. märtsil.

Nii istungjärgul kui ka sellele järgnenud arvukatel töötajate arutluskoolekutel nenditi rahuldustundega, et Nõukogude Liidus on praegu riikliku kaitse all üle 150 000 ajaloo-, arhitektuuri-, arheoloogia- ja monumentaalkunstimälestise. On loodud kauneid komplekse nõukogude rahva ajalooliste võitude tähistamiseks, restaureeritud suuremahulisi arhitektuuriansambleid, taastatud hulk ajaloomälestisi.

Meie vabariigis tervikuna on kultuurimälestiste kaitset kaajaalised traditsioonid. Viimastel aastatel on sel alal tehtav töö pidevalt laienenud. Ka Rakvere rajoonist võib tuua ohkesti näiteid, kus kultuurimälestiste valdajad on heaperemeelikkult säilitanud ja hoolitanud rahvale kuuluvat ühisvaba (Vilde ja «Energia» kolhoos, Koela ja Pälsoni sovhoos). Tubusti on kasvanud ühiskondlik rüüsaamine kultuurimälestiste kaitse vajalikkusest. Seda hälvitamalt tõrkavad silma üksikute muististe rikkumised, loomakas suhtumine mälestiste hooldamisse ja mõnede juhtivate töötajate vastutustundetus.

Kultuurimälestiste viiest alaliigist on tänapäeval kõige laialdasemat tähelepanu väärtinud ajaloomälestised. Meie rahva lähema mineviku tähtsamaid mälestisi on Suure Isamaasõja lahingupaigad ja vennashaudad. Rakvere rajoonis jõuti võidu 30. aastapäeva puhul nüüdisaegsemate mälestusmärkidega tähistada Väike-Maarja ja kaks Kadrina vennashauda ning asetada langenute nimetahvlid kõigile kalmudele. Rakvere rajooni vennashaudade kujundust Nõukogude Liidu teiste piirkondade või meie vabariigi naaberajoonide omadega võrreldes peame küll punastama — mujal on rohkem tõelist monumentaalkunsti, praegusaegset kujundust, korralikku muru ja lilleõisi.

Juba kaks aastat ootavad Haljala vennaskalmistu ja Väike-Maarja Keskväljak kunstnikelt tellitud skulptuurteoseid. Suure Isamaasõjaga seotud ajaloomälestiste ülevaatusel 1975. aastal oli põhitingimuseks vennashaudade ümbruse tänapäevane kujundamine. Sellega tuldi õigel ajal toime ainult Aos. Pälsoni sovhoosi algatusel telliti selle tarvis projekt ja tehti vajalikud tööd. Meeldiv projekt valmis ka Viru-Jaagupis, ent teoks pole seda tehtud. Tamsalu külanõukogu aga pole kahe aasta jooksul suutnud organiseerida Porkuni lahingupaiga kivi ja Loksa vennaskalmistu ümbruse nüüdisaegset kujundamist. Korralikult valmistatud nimetahvlid Loksal nõuavad kalmistu väärilisemat planeerimist. On ju nii Loksa kui ka Sauevälja sagedaste rahvakogunemiste paigad ning mõlemad asuvad elava liiklusega maantee ääres. Tapa kalmistu juures oleva vennashaua ümber suudeti nõutu aed küll kõrvaldada, kuid uus tara on seni püstitamata. Nõukogude sõjameeste haudade väljanägemist Rakvere linnakalmistul arutati linnanõukogu istungil, kuid tegelike töödeni pole jõutud.

Viimase kümnekonna aasta kestel on rajoon rikastu-

nud mitme kauni ajaloomälestisega Rakkes, Roelas, Rakveres, Lasilas; tähtsamad ajalooliste sündmuste ja kultuuritegelastega seotud hooned on tähistatud mälestustahvlitega. Kuid kõige hea kõrval on siingi andeksandamat lohakust. Simuna sovhoosi omaaegne juhtkond lubas Stuthofi vangilaagris hukkunud kirjaniku Evald Tammlaane kodunaiga Kärzas kohandada laste suvepuhkekoduks. Kauni lubaduse asemel lasti kirjaniku elutuba hoopis lehmalaudana kasutada ja hoone rüüstati. Täiesti seadusevastaselt käituti Vao sovhoosis, kus ilma loata kõrvaldati Kiltsi endisele mõisaküünile asetatud mälestustahvel siin langenud Salla punakaarlastele. Pärast mitmeaastast vaheaega paigaldati tahvel küll uuesti, kuid ajaloomälestise ümbrus oma korralgedusega majandile au ei tee.

Läheneb meie rahvakirjanduse suurkuju A. H. Tammsaare sajas sünniaastapäev. Väike-Maarja raamatuosbrad kavatses sel puhul endise kihelkonnakooli hoonele asetada mälestustahvli. Kui arvestada Tammsaare sünnikohas tehtavaid kollossaalseid restaureerimistöid, poleks üleliigne mõelda ka Väike-Maarja kihelkonnakooli hoone ajaloolise välisilme taastamisele. Igal juhul tuleks taastada endisel kujul vähemalt hoone tänavapoolne ots, kus ilmetute akende ja ukse kõrval juba praegu Jakob Tamme mälestustahvel asub. Samal ajal peab mõtlema meie rajoonist võrsunud klassiku Eduard Vilde sünnipaiga väärilisemale tähistamisele. Kaks aastakümnet on Tapa linna Noortepargis asuv ilmetu kivi rahvale kuulutanud, et siia püstitatakse August Lillaka mälestussammas. Millal lõpuks?

Rakvere Rajooni TSN Täitevkomitee korraldusega 1. aprillist 1975 kinnitati kõigi ajaloomälestiste hoolitajaks rajooni koolid. Kooli kohustati suvekuudel (1. maist kuni 15. novembrini) vähemalt kaks korda kuus objektide ümbruse üle riisuma, niitma, pühkima ning vajaduse korral lilli vahetama. Mitmed koolid seda ka teevad (Aaspeere Lastekodu, Kohala ja Viru-Jaagupi, Rakke ja Väike-Maarja). Paljud koolid teevad aga neilt nõutut juhuslikult, ainult tähtpäevade eel. Sageli võtab umbrohi niisuguse võimu, et matab isegi vennashaudadele asetatud nimetahvlid, nagu see kahel viimasel suvel Viru-Nigulas on juhtunud. Selle vennashaua hoolitajaks on määratud veale Vasta kooli veel Viru-Nigula kolhoosi komsomolialgorganisatsioon (ELKNU Rakvere Rajoonikomitee büroo otsus 10.

aprillist 1975). Suuremat hoolt vajab ka Lokotaride mälestuskivi Toomiku külas. Kannab ju Vasta kooli pioneerimalev siin langenud Leida Lokotari nime. Sageli käivad turistid Rägave-re lahingupaigas, kus 1918. aasta detsembris võitlesid Tartu kommunistliku polgu sõjamehed. Mälestuskivi ümbrus oma praeguse ilmeaga aga meeldivaid emotsioone ei tekita. Rajooninõukogu täitevkomitee haridusosakonnal ja ELKNU Rakvere Rajoonikomiteel tuleb järjekindlamalt kontrollida, kuidas koolid ja komsomolialgorganisatsioonid täidavad oma kohustusi.

Kultuurimälestiste arvukaima liigi moodustavad arheoloogiamälestised. Nende kaitse vajadus ei ole tänapäevani mõnele majandusmehele mõistetav. Käib ringi naljajutt. Keegi tegelane soovitanud Eesti kultusekividest välja valida ühe iseloomuliku, et seda siis Tallinnas eksponeerida, ülejäänud aga hävitada. Tuleb mees pidada tõsi-asja, et meie territooriumi inim-asustuse kümne tuhande aasta pikkusest ajaloost jääb arheoloogია uurida tervelt 93%. Mõnigi majandijutt kurdab arheoloogiamälestiste rohkuse üle. Tihti on kurtjad just need, kelle aladel leidub mälestisi suhteliselt vähem. Võrdluseks olgu

teada fakt, et ainuüksi Harju rajooni Kostivere sovhoosis on riikliku kaitse alla võetud rohkem arheoloogiamälestisi kui Rakvere rajoonis kokku. Kui võrrelda meie rajooni teiste riikide arheoloogiliselt enam uuritud aladega, on kontrast veelgi suurem. Momendil on Rakvere rajoonis kaitse all ligi 300 arheoloogiamälestist, meie rajooni territooriumist pisut väiksemal Gotlandi saarel on neid aga 31 000.

Juba marksismi klassik Friedrich Engels toonitas, et «muinsuseaustus on tõelise hariduse tunnus». Võib nentida, et valdav osa meie rajooni majandite juhtidest on mitmekülgsest arenenud kultuuriliste huvidega. Tootmisülesannete eduka lahendamise kõrval mõistavad nad ajaloolisi väärtusi kaitsta. Ühe tootmisjuhi huvi piirdus aga sellega, et kaitsekohustuse sõlmimisel päris, mis kasu ta kivikalme kaitsemise eest saab. Tõsi,

kaugale, et kaitsealused objektid puhastataks võsast ja sinna aegade jooksul veetud kolust. Kivide vedu kalmete, kultusekivide ja muude arheoloogiamälestiste juurde on kategooriliselt keelatud.

Kõige raskemaid kannatusi on aegade jooksul üle elanud arhitektuurimälestised. Nende olukorrast aga edaspidi.

Kultuurimälestiste neljandaks liigiks on kunstimälestised. Valdav osa seni kaitse all olevaid kunstimälestisi asub kultusehoonetes ja nende säilimine on praegu tagatud. Halvemates oludes on kirikuaedades ja kalmistuil asuvad kunstiteosed. Näiteks lõhuti õli vastu 9. mail 1976 Haljala kirikuaias väärtuslik hauaskulptuur, teisi hauamälestisi rüüstati põhjalikult. Samal ajal peeti lähedases kultuurimajas rahvapidu. Süüdlased on leidmata.

Nagu näitas möödunud aastal kunstimälestiste ülevaatus, leidub meie koolides, majandites ja teistes asutustes rohkesti nüüdisaegset kunstiloomingut. Alati pole aga väärtuslikud teosed endale sobivat eksponeerimisruumi leidnud. Eeskjuu värv on Porkuni Eriinternaatkooli tegevus esteetilise kasvatuse arendamisel. Koolil on üle poolaaja väärtusliku kunstiteose, nende hulgas mitu oskuslikult pärgutatud skulptuuri õnemurul.

Seaduses ettenähtud dokumentimälestisi säilitavad põhiliselt arhiivid. Elanike käes leiduvate haruldustega on seni meie vabariigis suhteliselt vähe tegeldud. Nagu kogemused näitavad, võib siiski leida veel kolhoosiajalooesse puutuvaid materjale, koolide kroonikaid, utiili määratud paberite hulgast raamatuharuldusi.

kultusekivide, linnamägede ja kivi kalmete säilitamine ei edenda broilerikasvatust, aga kaudne mõju tänapäeva ühiskonnas eksisteeriva inimese arengutasele tal ometi on. Kui möödunud aasta 5. juulil saadeti rajooninõukogu täitevkomiteest kahekümne ühele majandile teade arheoloogiamälestiste kaitsetahvlite ülespaneku kohta, täitis enamik majandeid ülesande kohe. Mõnele tuli meeldetuletust korrata. Kaks majandit aga — Viru-Nigula ja Väike-Maarja kolhoos — pole kolmveerand aasta jooksul täitevkomitee korraldusele reageerinud.

Arheoloogiamälestiste kaitse ei piirdu ainult kaitsetahvli ülesseadmiselega. Eeloleval suvel peavad kõik majandid jõudma nii

Uue üleliidulise seaduse jõustumine eeldab kultuurimälestiste kaitsele märgatavalt suurema tähelepanu osutamist. Kohalikud nõukogud, majandid, koolid, asutused ja klubid peavad loengute, fotonäituste ja ekskursioonide kaudu tutvustama oma piirkonna kultuurimälestisi, et iga kodanik mõistaks mälestiste kaitse vajalikkust ja tunneks tõelist uhkust oma kodumaa kultuuririkkuste üle.

Helmur JOONUKS,
kultuurimälestiste kaitse metoodik

● Aime Jürjo skulptuur Porkunis.

● Viru-Jaagupi vennaskalmistu (alumisel pildil).

Autori fotod